

Література

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність» / Закон України від 18.09.1991 р. № 126/91-ВРУ.
2. *Бланк И.А.* Финансовый менеджмент: Учебный курс / И.А. Бланк. — К.: Ника Центр, 1999. — 528 с.
3. *Пересада А.А.* Інвестиційний процес в Україні / А.А. Пересада. — К.: Лібра, 1998. — 392 с.
4. *Волков О.І., Денисенко М.П., Гречан А.П. та ін.* Економіка та організація інноваційної діяльності: підручник (третє видання). — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 662 с.
5. *Гайдис Н.М.* Інвестування: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. // Нац. банк України. Львів. банк. ін-т. — Л., 2002. — 271 с.
6. Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» / Закон України від 23.02.2006 р. № 31. — ВРУ.
7. Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Вимог до аудиторського висновку, який подається до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку при реєстрації інформації та випуску цінних паперів, а також при поданні регулярної інформації акціонерними товариствами та підприємствами — емітентами облігацій (крім комерційних банків)» / Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 19.12.2006 року № 1528. — Міністерство Юстиції України.
8. Закон України «Про господарські товариства» / Закон України від 19.09.1991 № 1576-ХІІ-ВРУ.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2011 р.

УДК 657.1

А.М. Герасимович, д-р екон. наук., професор,
професор кафедри менеджменту банківської діяльності,
І.А. Герасимович, канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку,
Н.А. Морозова-Герасимович, канд. екон. наук,
доцент кафедри обліку підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ФОРФЕЙТИНГОВІ ОПЕРАЦІЇ: СУТНІСТЬ, МЕХАНІЗМ ПРОВЕДЕННЯ, ОБЛІК, АНАЛІЗ, АУДИТ

АННОТАЦІЯ. В статтє в комплексє раскрываються операции связанные с применением новой для Украины форфейтинговой формы расчетов: сущность, механизм проведения, риски, налогообложение, учет, анализ, аудит

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: форфейтинг, форфейктор (банк или специализированная компания), поставщик-экспортер, покупатель-импортер, договор форфейтинга, форфейтинговые операции, форфейтинговые платежи, форфейтинговые риски.

ABSTRACT. *The article reveals in a complex transaction incurred in using the new for Ukraine forfeiting forms of payment: essence, a mechanism, risks, taxation, accounting, analysis, audit*

KEY WORDS: forfeiting, forfeitor (bank or a specialized company), supplier exporter, importer, buyer, contract forfeiting, forfeiting operations, forfeiting payments, forfeiting risks.

АНОТАЦІЯ. *У статті в комплексі розкриваються операції пов'язанні з застосуванням нової для України форфейтингової форми розрахунків: сутність, механізм проведення, ризики, оподаткування, облік, аналіз, аудит.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: форфейтинг, форфейктор (банк або спеціалізована компанія), постачальник-експортер, покупець-імпортер, договір форфейтингу, форфейтингові операції, форфейтингові платежі, форфейтингові ризики.

Форфейтування — термін, який зазвичай вживається для позначення купівлі зобов'язань (векселів), погашення яких припадає на будь-який час у майбутньому і які виникають у процесі постачання товарів і послуг (здебільшого експортних операцій) без повернення на будь-якого попереднього боржника. При форфейтуванні продавець вимоги, наприклад, переказного векселя, захищає себе від будь-якого регресу (регрес — зворотня вимога про відшкодування сплаченої суми) включенням у індосамент слів «без обороту». Продавцем векселя, що форфейтується, зазвичай, є експортер; він акцептує його в якості платежу за товари чи послуги і прагне передати усі ризики і відповідальність за інкасування форфейтеру (тобто банку, що обліковує векселя) в обмін на негайну оплату готівкою.

При форфейтуванні купівля векселів здійснюється із відрахуванням (дисконтом) відсотків авансом за весь термін кредиту. Експортер, таким чином, фактично перетворює свою кредитну операцію по торгівлі.

Форфейтування є юридично найпоширенішим засобом рефінансування комерційного кредиту. Переваги його, пов'язані, у першу чергу, із явним перенесенням валютних, комерційних, політичних, переказних та інших видів ризику на форфейтора (банк або спеціалізовану компанію), що робить форфейтування найкращим видом кредиту для продавця. Основним недоліком форфейтингу є його вартість — це досить дорогий вид банківських

послуг, що пояснюється ризикованістю цієї операції для форфейтора. У практиці діяльності вітчизняних підприємств-експортерів і банків форфейтинг тільки починає запроваджуватися, а тому деякі питання правового забезпечення ще недостатньо врегульовані. Зокрема, специфікою форфейтингу є неоднозначний його характер. Це — кредитно-вексельна угода, пов'язана з розрахунками в іноземній валюті.

Форфейтингові операції відображаються в бухгалтерському обліку аналогічно із факторингом. Вони є одноразовою операцією, пов'язаною зі стягненням коштів шляхом перепродажу придбаних прав на товари і послуги.

1. **Механізм форфейтингових операцій.** Механізм форфейтингу використовується у двох основних видах угод:

у фінансових угодах — з метою швидкої реалізації довгострокових фінансових зобов'язань;

в експортних угодах — для сприяння надходженню коштів експортеру, що надав кредит імпортеру

Фінансовий механізм здійснення форфейтингової операції найкраще розкрито І.М. Парасій-Вергуненко (6) за такою схемою (рис. 1).

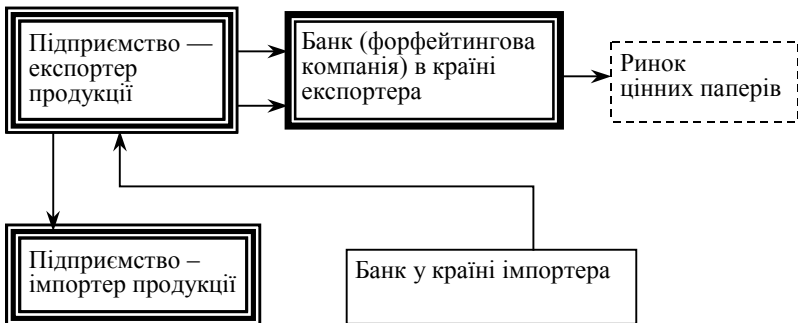

Рис. 1. Фінансовий механізм здійснення операцій форфейтингу

На першому етапі підприємство-експортер і підприємство-імпортер укладають між собою угоду про постачання продукції у формах і термінах платежу (платежі здійснюються зазвичай у міру виконання окремих етапів угоди). Підприємство-імпортер, відповідно до угоди зобов'язується здійснювати платежі за допо-

могою комерційних векселів, авальованих (гарантованих) банком його країни (або індосованих у цього банку).

На другому етапі підприємство-експортер укладає угоду з банком (форфейтинговою компанією) своєї країни, що зобов'язується за комісійну винагороду фінансувати поставки продукції через виплати за врахованими ним векселями.

На третьому етапі підприємство імпортер індосує (або авалю) свої векселі в банку своєї країни.

На четвертому етапі банк країни імпортера пересилає індосовані (авальовані) ним векселі підприємства-імпортера на адресу експортера.

На п'ятому етапі підприємство-експортер продає векселі банку своєї країни й одержує за це відповідні кошти.

На шостому етапі банк країни-експортера індосує векселі, перепродуючи їх на ринку паперів.

Продавцем вимог при форфейтингу може бути підприємство, яке виконало зобов'язання за контрактом і прагне рефінансувати дебіторську заборгованість. Предметом форфейтингу є здебільшого «першокласні» (забезпечені) вимоги, боржниками за якими є імпортери, що знаходяться у країнах з високим кредитним рейтингом. Як забезпечення виконання зазначених вимог можуть використовуватися банківські чи державні гарантії.

Враховуючи обмеження щодо строків розрахунків в іноземній валюті, які діють в Україні, обмежуються і можливості стимулювання експорту на основі надання комерційних позичок, а отже, звужуються рамки використання форфейтингу.

На відміну від операції факторингу, вартість якої визначається за методикою контокорентного кредитування, вартість форфейтування включає комісійну винагороду та дисконт. Причому, метод дисконтування застосовується не лише щодо вимог, оформлених векселем, а й стосовно інших боргів. Ставка дисконтування залежить від багатьох факторів: кредитоспроможності боржника, наявного кредитного забезпечення, строків погашення боргових зобов'язань, попиту та пропозиції на ринку форфейтингових послуг, середніх ставок на кредитному ринку. Для визначення доцільності форфейтингу слід порівняти його вартість з вартістю альтернативних інструментів фінансування. При цьому здебільшого використовують метод ефективної ставки процента.

2. **Облік форфейтингових операцій.** Офіційно затвердженої методики обліку форфейтингових операцій на сьогодні немає. Ми використали методичні підходи з публікації професора Л.М. Кіндрацької (щодо банків) та доцента С.В. Сагової (щодо небанківських установ і підприємств) і внесли необхідні, з нашої точки зору, вдосконалення. Можливі варіанти обліку таких операцій:

Облік форфейтингових операцій спочатку розглянемо у фінансового агента (форфейтора-посередника) — небанківської установи та постачальника.

Приклад. Загальна сума отриманих від клієнта боргових прав становить 400 000 грн, а сума резерву за договором дорівнює 100 000 грн. Із них відсоток за форфейтинг становить суму 40 000 грн, яка буде зарахована до складу доходів звітного періоду. А сума резерву, що залишилася (60000 грн), при сприятливому розвитку подій (погашенні всієї заборгованості дебіторами), повинна бути переказана на рахунок клієнта.

Форфейтор спочатку зараховує суму такого тимчасового дисконту на рахунок відповідного резерву — 474 «Забезпечення інших витрат і платежів», зменшує цей резерв одночасно з визначенням доходів за відсотками. Якщо ж не вся сума буде стягнута з дебіторів, залишок резерву буде віднесено на збитки. Дисконт за форфейтингом — це резерв, пов'язаний з можливим ризиком, який бере на себе форфейтор. Якщо резерву недостатньо, щоб стягнути несплачену суму з клієнта, то збитки нараховується через відповідний рахунок витрат звітного періоду — 952 «Інші фінансові витрати» (табл. 1).

Таблиця 1

ОБЛІК ФОРФЕЙТИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ У ФІНАНСОВОГО АГЕНТА (ФОРФЕЙТОРА-ПОСЕРЕДНИКА) — НЕБАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ

№	Зміст операцій	Кореспонденція рахунків		Сума
		Д-т	К-т	
Відображення вартості придбаного права форфейтором-посередником				
1.	На суму перерахованих форфейтором — посередником постачальнику коштів	377	311	300 000
2.	На суму резерву (дисконту) створену форфейтором	377	474	100 000
3.	Відсотки за форфейтингом	474	732	40 000

Закінчення табл. 1

№	Зміст операцій	Кореспонденція рахунків		Сума
		Д-т	К-т	
Після надходження платежів від дебіторів				
4.	Погашення боргів дебіторами	311	377	40 000
5.	Нарахування доходів для отримання за послуги з ведення реєстру рахунків покупців клієнта	377	733	10 000
6.	Погашення боргу за послуги з ведення реєстру рахунків за рахунок коштів резерву	474	377	10 000
7.	Сума, що залишилася, нараховується до сплати клієнту	474	685	40 000
8.	Залишок форфейтингової суми перераховано на рахунок клієнту	685	311	40 000

Таким чином, форфейтинг коштує клієнту 50 000 грн. З них 40000 грн — відсотки за кредит, 10000 грн — витрати на оплату послуг з ведення реєстру рахунків покупців.

У той же час клієнт-постачальник, що переуступив боргові права вимоги форфейтору-посереднику, відображає форфейтингові операції наступним чином (табл. 2).

Таблиця 2

ОБЛІК ФОРФЕЙТИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ У КЛІЄНТА-ПОСТАЧАЛЬНИКА

№	Зміст операцій	Кореспонденція		сума
		Д-т	К-т	
Відображення вартості передачі боргових прав				
1	На суму форфейтингу, що підлягає отриманню	952	361	300 000
2	На суму форфейтингових коштів, зарезервованих форфейтором	377	361	100 000
3	На суму відсотків за кредит	951	361	40 000
4	На суму коштів, перерахованих форфейтором-посередником	311	377	300 000
Після надходження платежів від дебіторів				
5	Погашення боргів дебіторами	601	733	300 000
6	Нарахування витрат за послуги форфейтора з ведення реєстру рахунків покупців клієнта (заборгованість погашається за рахунок коштів, раніше зарезерованих форейтором)	952	377	100 000
7	Отримана від форфейтора сума невикористаного резерву, що залишилася	311	377	40 000

Залежно від обставин, що складаються під час «збирання» боргів форфейтором, а також умов, що диктуються договорами, від розвитку подій (сприятливого чи несприятливого) тощо, можна скласти й інші схеми бухгалтерських проведеннь як для самого форфейтора, так і для його клієнта. Всі можливі обставини заздалегідь передбачити неможливо, тому тут викладено лише базові прийоми відображення операцій такого виду.

Облік форфейтингових операцій у фінансового агента (форфейтора-посередника) — банківської установи. Приклад:

01.04.2011 р. банк купує у ВАТ «Краматорський машзавод» рахунки на суму 500 000 грн за 450 000 грн. Визначена дата зарахування коштів клієнту — 05.04.2011 р. з погашенням заборгованості відповідно до угоди — 01.05.2011 р.

Бухгалтерські проведення

1. На 01.04.2011 р. банк відображає в позабалансовому обліку зобов'язання з кредитування:

Дебет рахунку 9129 «Інші зобов'язання з кредитування, що надані клієнтам» — 450 000 грн.

Кредит контррахунка групи 990 — 450 000 грн.

2. Одночасно банк відображає в позабалансовому обліку рахунки-фактури, отримані від ВАТ «Краматорський машзавод»:

Дебет рахунка 9800 «Розрахункові документи за форфейтинговими операціями» — 500 000 грн.

Кредит контррахунка 991 — 500 000 грн.

3. 05.04.2011 р. банк зараховує кошти на рахунок клієнта:

Дебет рахунка 2030 «Вимоги, що придбані за операціями форфейтингу із суб'єктами господарювання» — 500 000 грн.

Кредит рахунку 2600 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання» — 450 000 грн.

Кредит рахунку 2036 «Неамортизований дисконт за вимогами, що придбані за операціями форфейтингу із суб'єктами господарювання» — 50 000 грн.

4. За визначеною договором процентною ставкою (24 % річних) нараховуються процентні доходи за методом 30/360 за період 05.04.2011 р. до 30.04.2011 р. (за 26 днів) на суму 8667 грн.

Розрахунок: $((500\,000 \times 24 \times 26) : 360) : 100 = 8667$ грн.

В обліку нарахована сума відображається записом:

Дебет рахунка 2038 «Нараховані доходи за вимогами, що придбані за операціями форфейтингу із суб'єктами господарювання» — 8667 грн.

Кредит рахунку 6023 «Процентні доходи за операціями форфейтингу із суб'єктами господарювання» — 8667 грн.

5. На 01.05.20011 р. виконується також операція з амортизації дисконту:

Дебет рахунку 2036 «Неамортизований дисконт за вимогами, що придбані за операціями форфейтингу із суб'єктами господарювання» — 50 000 грн.

Кредит рахунку 6023 «Процентні доходи за операціями форфейтингу із суб'єктами господарювання» — 50 000 грн.

6. На визначену договором дату клієнт ВАТ «Краматорський машзавод» погашає заборгованість і нараховані доходи:

Дебет рахунка 2600 «Вимоги, що придбані за операціями форфейтингу суб'єктами господарювання» — 508 667 грн.

Кредит рахунка 2030 «Вимоги, що придбані за операціями форфейтингу суб'єктами господарювання» — 500 000 грн.

Кредит рахунка 2038 «Нараховані доходи за вимогами, що придбані за операціями форфейтингу із суб'єктами господарювання» — 8667 грн.

3. Аналіз форфейтингових операцій. Головною метою аналізу форфейтингових операцій є визначення невикористаних резервів з підвищення рівня їхньої ефективності. Крім того, необхідно ще визначити:

— рівень купленої дебіторської заборгованості;

— значимість форфейтингу в діяльності банку (або спеціалізованої компанії);

— дохідність і прибутковість форфейтингових операцій;

— доцільність проведення форфейтингових операцій.

Для небанківських установ (підприємств) джерелами аналізу є дані аналітичного та синтетичного обліку з рахунків за форфейтингом, а для банків:

файл 02 — дані про обороти та залишки на балансових рахунках у розрізі кодів валют та груп країн;

— форма № 1Д-КБ «Баланс комерційного банку» (щоденна);

— форма № 1-КБ «Баланс комерційного банку» (місячна);

— форма № 10-КБ «Оборотно-сальдовий баланс комерційного банку»;

— форма № 11 «Балансовий звіт комерційного банку»;

— аналітичні дані за рахунками: 203-ї групи (2030, 2037, 2038, 2039) та 6023 і 9800).

Наведемо основні показники, які необхідно розрахувати та проаналізувати:

3.1. *Аналіз динаміки та структури форфейтингових операцій.* Значення форфейтингових операцій у діяльності підприємства (банку) визначається, як:

- питома вага форфейтингових операцій у загальній сумі активних операцій;
- розмір форфейтингових операцій на 1 грн власного капіталу;
- розмір форфейтингових операцій на 1 грн статутного капіталу;
- рівень купівлі дебіторської заборгованості.

Показник питомої ваги форфейтингу розраховується за такою формулою:

$$I \text{ фактор} = \frac{\text{Вкладення у форфейтингові операції}}{\text{Активи підприємства (банку), всього}}$$

Розмір форфейтингових операцій на 1 грн власного капіталу та 1 грн статутного капіталу розраховується діленням залишків за рахунками 2030, 2037, 2038, 2039 на суму відповідного капіталу на початок або кінець періоду.

Для визначення рівня купленої дебіторської заборгованості необхідно суму, що перерахована форфейтором — банком поставальникам за торгівельно-комерційними операціями, і помножити на 100 %.

Аналіз динаміки здійснюється за допомогою показників:

- абсолютний приріст форфейтингових кредитів;
- темп зростання форфейтингових операцій;
- темп приросту форфейтингових операцій.

Аналіз руху форфейтингових операцій починається з визначення коефіцієнтів співвідношення наданих форфейтором та повернутих йому форфейтингових кредитів:

$$K_{\text{наданих форфейтором}} = \frac{\text{Надані форфейтингові кредити}}{\text{Залишки форфейтингових кредитів на кінець періоду}};$$

$$K_{\text{повернутих форфейтору}} = \frac{\text{Суми, відшкодовані платниками}}{\text{Залишки форфейтингових кредитів на початок періоду}}.$$

Структура аналіз визначає: галузеву структуру суб'єктів форфейтингових операцій (він необхідний для диверсифікації ризику) та операції за географічними зонами та термінами.

3.2. **Аналіз ризиків.** Їх виділяють у три групи:

- стандартні — заборгованість, за якою строк погашення/повернення, передбачений договором, ще не настав (коефіцієнт ризику 2 %);
- сумнівні — існує прострочена заборгованість за операціями терміном до 90 днів (коефіцієнт ризику 50 %);
- безнадійні — термін простроченої заборгованості понад 90 днів (коефіцієнт ризику 100 %).

Для оцінювання якості портфеля форфейтингових кредитів, з позиції ризику, використовують такі коефіцієнти:

$$\text{Коефіцієнт якості} = \frac{\text{Форфейтингові кредити, зважені за ступенем ризику}}{\text{Форфейтингові кредити, всього}};$$

$$\text{Питома вага безнадійних форфейтингових кредитів} = \frac{\text{Форфейтингові кредити безнадійні}}{\text{Форфейтингові кредити, всього}};$$

$$\text{Питома вага проблемних форфейтингових кредитів} = \frac{\text{Прострочені форфейтингові кредити}}{\text{Форфейтингові кредити, всього}}.$$

3.3. **Аналіз ефективності форфейтингових операцій.** Дохід від форфейтингових операцій складається з суми комісійних та суми процентів за наданий кредит форфейтором — банком або спеціалізованою компанією.

Розрахунок рівня дохідності здійснюють за формулою:

$$D_{\text{форфейтенгу}} = \frac{\text{Дохід від форфейтингових операцій}}{\text{Сума, що перерахована форфейтором - банком}}$$

(спеціалізованою компанією на оплату розрахункових документів).

Вигідність (доцільність) форфейтингових операцій визначається зіставленням питомої ваги прибутку від форфейтингових операцій у загальній сумі прибутку з питомою вагою цих операцій у загальній сумі активів.

Отже, наведена методика дає змогу зробити порівняльний аналіз ефективності форфейтингових операцій з іншими видами операцій і з урахуванням їх ризикованості надати перевагу тим чи іншим.

4. *Аудит форфейтингових операцій.* Необхідність проведення аудиторських перевірок бухгалтерських операцій може бути:

1. У випадку, коли, згідно з договором форфейтингу, клієнт-власник товару уступає право вимоги агенту — форфейтору (посереднику) з передачею права власності на поставлені товари.

Чи зроблені підприємством, що відвантажило (відпустило) товари, надало послуги покупцю, бухгалтерські записи на відображення передачі права вимоги згідно з договором форфейтингу — фінансовому агенту-посереднику. Якщо ні, то це означає, що для цілей оподаткування прибутку у валовий дохід (виручку від реалізації) не була включена сума по рахунках-фактурах. Одночасно постає питання і нарахування податку на додану вартість.

2. Чи не була сама «угода» фіктивною, з метою знову таки занижити розмір оподатковуваного прибутку за рахунок надто високої процентної ставки винагороди за форфейтингові послуги форфейтору (фінансовому агенту), що як комісійні послуги включається до валових витрат. Так, практика аудиту показує, що за деякими такими «угодами» оплата форфейтингових послуг складає до 250 % на рік, у той час як ставка кредитування НБУ складала, наприклад, 25 % на рік.

3. Чи не є учасники подібних «угод» зв'язаними сторонами. Цебто, у випадках, коли сторони не є афілійованими де-юре, але є афілійованими де-факто. Відповідно до П(С)БО до пов'язаних сторін відносяться:

- а) головні, дочірні, переважаючі, залежні товариства;
- б) підприємства, що відносяться до однієї і тієї ж групи взаємозв'язаних організацій;
- в) підприємства, де деякі із учасників або керівники яких є родичами;
- г) підприємства, учасники і (або) керівниками яких є одні і ті ж особи.

При цьому оцінка повноти й правильності відображення і розкриття в бухгалтерській звітності інформації про зв'язані сторони повинна бути ув'язана:

- а) з вимогами відповідних нормативних документів, що регулюють бухгалтерський облік і звітність;
- б) з професійним судженням аудитора про те, наскільки картина, представлена в бухгалтерській звітності, узгоджена із даними, які має аудитор про відношення економічного суб'єкта зі зв'язаними сторонами.

Щоб забезпечити дотримання вимог нормативних актів при проведенні аудиту форфейтингових операцій, необхідна наступна послідовність дій аудитора, якщо не виконані вимоги нормативних документів з бухгалтерського обліку і оподаткування:

а) відобразити всі такі порушення у своїй робочій документації;

б) врахувати вплив установлених порушень на надійність аудиторських доказів і подальше планування процедур аудиту;

в) повідомити керівництво економічного суб'єкта про встановлені порушення;

г) повідомити користувачів бухгалтерської звітності про виявлені порушення (відобразити в аудиторському висновку, виступити на зборах акціонерів тощо).

Отже, форфейтинг є одним з основних видів нетрадиційних форм експортного фінансування, який останнім часом здобув і здобуває широкого використання в умовах сучасної фінансової діяльності.

Дані інструменти вже здобули широкого використання в багатьох країнах світу і мають перспективи розвитку в економіці України. Однак для цього необхідне вдосконалення законодавчої бази, шляхом прийняття відповідних нормативних актів та створення необхідних інструментів регулювання даної діяльності.

Література

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність», 2001 р.
2. Податковий кодекс України, 2011 р.
3. Банківські операції: Підручник. — 2-ге вид., випр. і доп. За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2002. — 476 с.
4. Кіндрацька Л. М. Фінансовий та управлінський облік у банках: Підручник. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 212—218.
5. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики. Міжнародний стандарт аудиту 550 «Зв'язані сторони». — К.: Аудиторська палата України, 2007. — С. 541—546.
6. Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності: Підручник // За редакцією д-ра екон. наук, проф. А.М. Герасимовича. — К.: КНЕУ, 2010. — С. 271—276.
7. Сагова С.В. Особливості відображення факторингових операцій у бухгалтерському обліку // Фінанси, облік та аудит. Наукові праці. Випуск XI. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 275—281

Стаття надійшла до редакції 3.06.2011 р.